

A photograph of Fröjel Church, a stone building with a tall, dark, conical steeple and a red-tiled roof. The church is surrounded by a cemetery with numerous gravestones. Bare tree branches are visible in the foreground and background against a cloudy sky.

FRÖJEL KYRKA

- En presentation

I samband med återöppnandet
av kyrkan den 8 december 2024

Fröjel kyrka återöppnad

Fröjel kyrka ligger vackert belägen med Östersjön och Karlsöarna västerut och kastalen ett stenkast norr om kyrkan. Kyrkan är en populär kyrka för dop och vigslar och den har varit saknad under 2024 då den varit stängd för reovering. Nu gläds vi desto mer över att få öppna den igen och få njuta av ett renare och lite mer ändamålsanpassat kyrkorum. Värmesystemet är utbytt så att det numera ska gå att ha tillräckligt med värme på under gudstjänster och konserter. Vi ser även fram emot att numera kunna ta vara på regnvatten för senare användning på kyrkogården. Fröjel kyrkas flygel är oerhört uppskattad av de professionella pianister som använder den vid konserter och musikgudstjänster, och nu är korgolvet bättre anpassat för flygelns förflyttningar. Fröjel församling har idag 234 medlemmar, så vi är tacksamma för Samfälligheten Gotlands kyrkor som möjliggjort 2024 års reovering av vår kyrka.

Kent Österdahl, kyrkoherde i Klinte pastorat

Utsikt från Fröjel kyrka. Foto: Lars Bäckman.

Om Fröjel kyrka

Fröjels kyrka har ett av de mer ståtliga lägena bland öns kyrkor. Den ligger på en klint med vid utsikt och måste länge ha varit väl synlig från havet. Innan stora vägen drogs vid mitten av 1900-talet gick huvudvägen väster om kyrkan, nedanför tornet med en gångväg upp genom stigluckan och framhävde dess upphöjda plats. Kastalen norr om kyrkan visar också på det speciella läget. Den byggdes förmodligen som ett kombinerat försvars- och förvaringstorn. Ett speciellt inslag i kyrkomiljön är också labrynten öster om kyrkan, en så kallad Trojeborg som sedermera kommit att inhägnas av den förstörade kyrkogården samt två medeltida stigluckor och ett sockenmagasin från 1814.

Även i dag är kyrkan väl synlig från stora vägen men istället framhävs att den är en av de för Gotland karakteristiska så kallade klövsadelskyrkorna, med ett stort kor i öster som nästan tävlar med tornet i storlek. Formen, som i princip inte har motsvarigheter på något annat håll, beror på att man påbörjade en stor ombyggnad som sedan avbröts i mitten av 1300-talet när konjunkturerna hastigt försämrades.

Den nuvarande kyrkan äldsta delar är dock sannolikt inte den tidigaste kyrkan på platsen, men det är inte säkert var den äldre kan ha legat. År 1973 fann man några stolphål under kyrkans golv, vilka antingen kan härröra från en äldre träkyrka eller från byggnadsställningar när stenkyrkan byggdes. Vid markarbeten 1998 i väster nedanför klinten fann man kristna gravar som skulle kunna visa att en kyrkogård legat där, förmodligen med en liten träkyrka innan den nuvarande kyrkan byggdes uppe på klinten.

Den nuvarande kyrkan började på sedvanligt sätt att byggas från öster. Först färdigställde man, vid 1100-talets mitt eller senare del, ett kor, som dock inte finns kvar. Det var försett med en halvrund absid i öster, vilket framgår av stenar med rundad utsida som är inmurade i nuvarande korets fasad och som före den nu avslutade restaureringen doldes av puts. Korportalen är idag bevarad som ingång till sakristian. Några årtionden senare tillkom långhuset som har fint huggna släta kvaderstensfasader men som i övrigt haft ett sparsmakat formspråk utan rikare utsmyckningar (de stora fönstren är yngre och sydportalen är något förstörad). Frammot sekelskiftet 1200 byggdes tornet, även det med finhuggna fasader. Tornhuvven började lite längre ner och var inte lika spetsig och strävpelaren fanns inte än. Kyrkan utgjorde nu en samlad romansk anläggning med absid,

kor, långhus och torn. Den slutna nordfasaden är välbevarad från denna tid medan det på södra sidan fanns ett eller troligen två små fönster. Vid sydportalen sitter ännu en röd sten med tre fördjupningar. Vad den haft för funktion är inte känt, men den avvikande färgen och placeringen i ”mänsklig” höjd är knappast en tillfällighet. Kan den gömma en relik som man kommer extra nära genom att sätta fingrarna i hålen? Mot slutet av 1200-talet inleddes en ombyggnad av kyrkan genom att det äldre koret revs och i dess ställe byggdes det nuvarande högre och bredare koret. Det fick samma bredd som långhuset vilket kan visa att man förstod att den skulle dröja några år innan man samlat in pengar till att fortsätta kyrkobygget. Det nya koret formades i den gotiska stil som slagit igenom i Västeuropa efter inspiration av de stora franska, engelska och tyska katedralerna. Det fick en stor portal och rikt masverksfönster i söder samt tre höga och smala fönster i öster samt en särskild sakristia. Fasadstenen från det gamla koret användes i det nya, men eftersom det var större övergick man sedan till ett grövre murverk som putsades. Trots anpassningen till långhuset visar sockelns utformning att ett större långhus var planerat. De rundade stenarna från den tidigare absiden sitter just där den nya långhusmuren skulle ansluta. Kanske var det byggmästarens diskreta sätt att påminna församlingen om att kyrkan inte var färdig.

Vid något okänt tillfälle, kanske först på 1700-talet, byggdes den stora strävpelaren vid tornet. Sannolikt hade man upptäckt sprickor i tornet och befarade att det skulle rasa ut mot klintkanten. På 1840-talet om-murades tornets fasad mot söder, vilket syns i murverket, och vid samma tid upptogs långhusets stora fönster för att släppa in mer ljus i kyrkan. Senare planterade man den murgröna som under 1900-talets första hälft började täcka strävpelaren och tornet på ett stämmningsfullt sätt men som sprängde sig in i murverket och höll kvar fukten i fasaden. Eftersom den skadade murverket har den nu tagits ner.

Kyrkorummet har den för Gotland så vanliga tydliga uppdelningen i kor och långhus. Liksom i de andra klövsadelskyrkorna är koret rummets högsta del, här ovanligt rikt avgränsat med en profilerad triumfbåge, förstärkt av det anslående krucifixet från omkring 1300, ett av de för Gotland karakteristiska ringkrucifixen. Det torde ha anskaffats när koret i var färdigbyggt. Från samma tid är sannolikt de ornamentala kalkmålningarna på korets väggar och valv. Från 1300-talet är också dopfontens cuppa med sina fabeldjur samt förlagan till Mariaskulpturen (nu på Gotlands museum, kopian gjord av Fred Fleming 1994). Några fint formade

Kyrkorummet mot väster före restaureringen 1935-38, då långhusets innertak höjdes för att frilägga triumfbågen. Foto: Harald Faith-Ell 1931, Antikvarisk topografisk arkivet (ATA).

murnischer för olika ändamål samt det sydöstra sidoaltaret är kvar av den medeltida inredningen.

Från början av 1600-talet härrör den ovanligt tidiga predikstolen med uttrycksfulla målade evangelistbilder, medan altaruppsatsen i sandsten från 1635 är av Peter van Eghen, en av de tidiga och mer framträdande mästarna vid stenverkstäderna i Burgsvik. Från 1700-talet är den målade väggen som avskiljer en del av tornkammaren till magasin så som länge var vanligt i gotländska kyrkor för att utnyttja utrymmet. En ovanligt genomgripande förändring genomfördes på 1930-talet då långhuset fick ett tunnvalv av trä istället för det tidigare plana innertaket för att kunna frilägga triumfbågen. Det gör att den tidigare ingången från tornet till långhusvinden idag är synlig från kyrkorummet och kan väcka frågor genom sin märkliga placering.

Kyrkan utgör ett av de många exemplen på kyrkor på Gotland med lång historia som visar hur de varit ett gudstjänstrum, en minnesbyggnad och en samlande plats för socknen genom århundraden och än i dag. Restaureringen är både ett sätt att få byggnaden att bevaras till kommande tider och att visa upp den i ett förnyat skick för den som besöker kyrkan idag.

Jakob Lindblad

Karaktäriseringsprojektet, Gotlands Museum

Texten bygger på rapporten Fröjel kyrka. Karaktärisering 2020, utgiven av Svenska kyrkan, Visby stift och Gotlands museum 2020.

Kyrkan från sydöst före restaureringen. Nedan kyrkorummet mot väster och öster före restaureringen. Foto Jakob Lindblad, Kyrkokaraktäriseringsprojektet, Gotlands Museum, 2020.

Kyrkorummet mot öster efter restaureringen. Foto: Lars Bäckman, 2024.
När dessa två bilder togs var pastoratets personal i full gång med att iordningställa kyrkan efter restaureringen och inför återöppnandet.

Restaureringen av Fröjel kyrka

Under 2024 har kyrkan undergått en restaurering på uppdrag av Fröjel församling, Klinte pastorat och Samfälligheten Gotlands kyrkor. Den utgick från ett program av Visby Ark AB genom arkitekt Sven Landahl och byggnadsingenjör Håkan Björkman. För andra delar av programmet stod konservatorerna Kristin Balksten, Balksten Byggnadsvård AB (fasadputs), Marleen Kolmodin, Ars Mundi (fasadsten, portaler, invändig puts, målad puts, invändig sten, dopfont) och Susanna Barros, Barros Kultur & Konservering (måleri på trä) samt Bo Dahlström, Afry (el, värme och belysning).

De utvändiga åtgärderna har berört alla ytor i fasader och tak. Kvaderstenarnas murverk har rengjorts varvid resterna av den vitkalkning som gjordes 1973 togs bort. På koret har putsen avlägsnats från de fint huggna stenblock som är återanvända från det äldre koret och som var synliga före 1973. Sakristian och delar av koret har putsats med sandstenskalk. Murgrönan på tornet har tagits ner varvid strävpelaren åter blivit synlig. En av de mer komplicerade åtgärderna är att spirstången på tornet bytts ut. Takens avrinning har setts över och fått en ny uppsamlingscistern, klädd av kalksten lik kyrkogårdsmuren. Södra långhustaket har lagts om

Bilder efter restaureringen. Strävpelaren i väster var helt täckt av murgröna som nu har tagits bort. Till höger långhusportalen, med den inmurade röda stenen. Dörrar, tak och tornspira har tjärats.
Foto: Lars Bäckman, 2024.

och alla tak och tornspira har tjärstrukits. Även stigluckan i väster har åtgärdats genom konservering samt att gångjärnen har åtgärddats. Det noterades att det finns färgspår i stigluckan.

Värmesystemet har byggts om varvid flera förändringar i kyrkans västra del blivit möjliga. En dold betongkonstruktion kunde rivas så att podiet kunde skjutas in i tornkammaren. Det vunna utrymmet blev dels stolsföråd, dels ett ”kyrktorg”, en yta för kyrkkaffe och andra samlingar.

I övrigt har väggar och valv rengjorts och konserverats liksom stora delar av inredningen därtill har anordningar för att säkert röra sig vid arbeten uppe på vinden och i tornet.

Entreprenörer och andra medverkande:

- Stenteknik Gotland AB (Andre Sinnemark, stenkonservator)
- Byggandsantikvarie Anna Plahn
- Byggnadshyttan Kalk & Bygg AB
- RJG Plåt & Vent AB, plåtarbeten
- Boströms Gotland, Markarbeten
- JoSwe El (elarbeten)
- Rebeca Kettunen Konservator R.K Visby AB Stenkonservator
- Jerry Jannehag Jannehag Måleri AB Dekorationsmålare
- Katarina Söderdahl Konservator K. Söderdahl Konservator Muralt måleri
- Nina Olivier, Målerikonservator, Master of Science, Elin Lundmark, Målerikonservator, Bachelor of Science, Teknisk konsthistoriker, Master of Letters och Louise Wilson allmänkonservator
- Håkan Björkman Håkan Björkman AB Byggnadsingenjör
- Sven Landahl Håkan Björkman AB Arkitekt

Inom kort kommer pastoratet att förbättra tillgängligheten för rörelsehindrade genom den södra långhusportalen samt installera dörrlåsningssystem automatik.

Rebecka Svensson
stiftsantikvarie, Visby stift

Samfälligheten Gotlands kyrkor

Samfälligheten Gotlands kyrkor bildades 1984 av samtliga församlingar på Gotland med uppgift att vårda och underhålla Gotlands 92 medeltida kyrkobyggnader samt Visborgskyrkan i Visby.

Samfällighetens ansvar är av ekonomisk art samt att planera och genomföra de åtgärder som ska utföras och de enskilda församlingarna/pastoraten svarar för tillsyn och omvårdnad om den egna kyrkan.

Samfälligheten ansvarar för själva kyrkobyggnaderna och församlingarna ansvarar för kyrkogårdarna och inventarierna.

Alla restaureringar sker, efter tillstånd från Länsstyrelsen, i dialog med respektive församling, och under medverkan av en antikvarisk konsult.

Projektering av restaureringsarbetena för Fröjel kyrka utfördes år 2020. Förtroendevalda och personal från församlingen och samfälligheten deltog tillsammans med yrkesfolk av olika kategorier. På samma sätt har sedan byggmötena genomförts med representanter för alla berörda.

Restaureringskostnaderna inklusive projektering uppgår till cirka 7,3 milj. kronor.

Huvudsaklig finansiering:

- En del av den kyrkoavgift som betalas av alla Gotlands kyrkotillhöriga går till kyrkounderhållet.
- Kyrkoantikvarisk ersättning, en statlig ersättning för förvaltning av det kyrkliga kulturarvet.
- Kyrkounderhållsbidrag, ett inomkyrkligt utjämningsystem som kan erhållas för underhåll av kyrkobyggnader.

Nina Vijnja

Samfälligheten Gotlands kyrkor

Gotlands Kyrkohistoriska Sällskap

Kyrkolivet på Gotland vilar på ett rikt arv. Sedan drygt 400 år har det formats av den lutherska reformationen och i senare tid också av frikyrkorörelsen. Samtidigt får ursprunget sökas i den romersk-katolska kyrkotraditionen, idag representerad av Kristi Lekamens församling i Visby. Gotlands kyrkohistoriska sällskap ser som sin uppgift att bevara och sprida ökad kunskap om detta gemensamma arv. Det historiska perspektivet bidrar till att öka förståelsen för de förutsättningar och traditioner vi idag lever med i kyrkan på Gotland, det som också är vår grund för att bygga vidare mot framtiden. Välkommen att vara med.

Sällskapet inbjuder till föreläsningar och utfärder. Sedan starten 2009 har också flera böcker publicerats. Den senaste – Gotlands missionshus, kapell och kyrkor – är en resa i det gotländska kyrkolivets nutid och historia. Boken är sammanställd av Sylve Klinth och beskriver i ord och bild mångfalden av byggnader, där människor över hela ön har samlats och i många fall ännu samlas i kristen gemenskap. Boken finns att köpa i bokhandeln och kan även beställas från Kyrkohistoriska Sällskapet.

Kyrkohistoriska Sällskapet sammanställer en kort presentation av nyrestaurerade kyrkor. Detta är också en hälsning till alla i socknen med en stående inbjudan att söka sig till kyrkan för stillhet i ensamhet eller i gudstjänstens gemenskap.

I denna Sällskapets skriftserie har hittills Björke, Lärbro, Vall, Ganthem, Sanda, Akeback, Stenkyrka, Sproge, Stenkumla, Halla, Tofta och Fröjel kyrkor presenterats.

Så här blir du medlem i Gotlands Kyrkohistoriska Sällskap:

Årsavgiften för enskilda medlemmar är 200 kr. Avgiften betalas in till Kyrkohistoriska Sällskapets bg 618-2232. Ange ”Årsavgift 2025” samt namn, adress och e-postadress.

Leif Wiking

Ordförande i Gotlands Kyrkohistoriska Sällskap

Kontakt:

leif.wiking@me.se

rebecka.svensson@svenskakyrkan.se

Foldern är framtagen i samband med restaureringen och återöppnandet av Fröjel kyrka, den 8 december 2024, genom ett samarbete mellan Gotlands Kyrkohistoriska Sällskap, Samfälligheten Gotlands kyrkor, Visby stift och Klinte pastorat. Häftet ingår i skriftserien om Visby stifts kyrkor som ges ut i samband med restaurering och återöppnande, i samarbete med Gotlands Kyrkohistoriska Sällskap och har nr13.

Foto på fram- och baksida, Lars Bäckman.